

Autoreferat rozprawy doktorskiej

**Zwierzęta w literaturze i kulturze ismailickich ludów Badachschanu
tadżyckiego**

mgr Zuzanna Błajet
Instytut Filologii Orientalnej
Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego

Promotorka:

prof. dr hab. Anna Krasnowolska

Promotor pomocniczy:

dr Mateusz Kłagisz

Recenzenci:

prof. dr hab. Marek Dziekan

dr hab. Jan Kajfosz, prof. UŚ

Kraków 2023

Wprowadzenie

Punktem wyjścia dla rozprawy była chęć poszerzenia wiedzy na temat reprezentacji zwierząt w kulturze Badachszanu tadżyckiego, umotywowana tym, że choć w tekstach kultury tworzonych przez ludność zamieszkującą ten region, w tym w opowieściach ludowych, przysłowiach i frazeologii, sztuce, wierzeniach i rytuałach, licznie występują rozmaite gatunki zwierząt, to dotychczasowe badania podnoszące problematykę ich reprezentacji są bardzo nieliczne. Jak dotąd powstało zaledwie kilka prac w całości poświęconych tej tematyce (np. Qurbonchonowa, 2004, 2011; Wasilcow, 2014). Poza kilkoma wyjątkami są to prace autorstwa lokalnych folklorystów, które na ogół skupiają się na najbardziej typowych wyobrażeniach na temat zwierząt. Jednocześnie brakuje badań uwzględniających różne typy danych, np. dane literackie, językowe i etnograficzne, których analiza pozwoliłaby uzyskać syntetyczny opis kulturowych obrazów zwierząt. Przegląd literatury oraz badania wstępne, w tym badania terenowe, pozwalają sądzić, że istotna część wyobrażeń ludności Badachszanu na temat zwierząt wciąż nie doczekała się naukowego opracowania. Rozprawa zmierza do częściowego uzupełnienia tych luk badawczych, przedstawiając syntetyczny opis wyobrażeń na temat węża, psa i koziorożca. Wybór utrwalonych w kulturze Badachszanu wyobrażeń na temat tych trzech zwierząt jako przedmiotu badań rozprawy wynika z faktu, że w zebranych materiale zwierzęta te występują najczęściej.

Badachszan tadżycki zamieszkuje ludność zróżnicowana pod względem etnicznym, językowym i religijnym. Dominujące pod względem liczebności są grupy etniczne określane mianem Pamirczyków. Etonim ten, jak również przymiotnik „pamirski”, pochodzi od nazwy gór Pamir, które pokrywają niemal całe terytorium Badachszanu. Pamirczycy to ludność pochodzenia irańskiego, posługująca się językami pamiorskimi, które przynależą do południowo-wschodniej gałęzi języków irańskich (w odróżnieniu od języków perskiego i tadżyckiego, które przynależą do południowo-zachodniej gałęzi). Języki te do niedawna pozostawały językami niepiśmiennymi. Stąd też niemal cała twórczość literacka w językach pamiorskich, poza nielicznymi wyjątkami, to twórczość ustna, a do gatunków cieszących się największą popularnością należą bajki, legendy, podania oraz typowe dla pamiorskiego folkloru pieśni nostalgiczne *dargiliki*, *lalaiki* i *bulbuliki* (Bołdyriew, 1976; Rizwonszojewa, 2011) Pamirczycy, w odróżnieniu od reszty ludności nie tylko regionu, ale i całego Tadżykistanu, która wyznaje islam sunnicki, są wyznania ismailickiego. Ismailizm Badachszanu, podobnie zresztą jak islam całej Azji Centralnej, jest synkretyczny – łączy idee i wierzenia sięgające czasów przedmuzułmańskich z podstawami islamu. (Litwinskij, 1981; Sniesariew i Basiłow, 1975).

Cel pracy

Prezentowana rozprawa ma dwa cele: 1. rekonstrukcję utrwalonych w pamiorskich tekstach kultury obrazów węża, psa i koziorożca; 2. próbę określenia czy i w jakim stopniu utrwalone

w pamirskich tekstach kultury wyobrażenia na temat tych zwierząt mają charakter systemowy, tzn. na ile są to wyobrażenia skonwencjonalizowane i ustabilizowane w procesie społecznej transmisji. Zawarte w rozprawie rozważania są próbą odpowiedzi na następujące pytania badawcze: jakie wyobrażenia na temat węża, psa i koziorożca są obecne w pamirskich tekstach kultury? Jakie cechy zwierząt (zewnętrzne i wewnętrzne), ich lokalizacje, zachowania, relacje zwierząt z innymi elementami tekstów, a także jakie treści aksjologiczne oraz utylitarne wykorzystanie tych zwierząt utrwalają pamirskie teksty kultury? Czy wykryte w toku analizy wyobrażenia są powtarzalne w zebranych materiale oraz czy znajdują potwierdzenie w innych dziedzinach kultury symbolicznej Badachschanu, w tym w micie, rytuale, religii i sztuce, co mogłoby świadczyć o trwałości i stabilizacji tych wyobrażeń, tj. o ich systemowym charakterze?

Struktura pracy

Rozprawa składa się z dziewięciu rozdziałów i aneksu. W pierwszych trzech rozdziałach zostały omówione podstawy teoretyczne rozprawy. Rozdział czwarty ma za zadanie przybliżyć najważniejsze informacje o Badachschanie tadżyckim: ludności, religii, językach i twórczości literackiej jego mieszkańców. Zawiera on również charakterystykę pamirskiego folkloru słownego, którego teksty stanowią podstawę materiałową rozprawy. Piąty rozdział szczegółowo omawia dotychczasowe badania nad wyobrażeniami na temat zwierząt w kulturze Badachschanu. Rozdział szósty jest poświęcony metodologii badań. Opisuje on metody zbierania danych, w tym badania terenowe (wraz z listą informatorów) i źródła wykorzystane do zbierania danych. Następnie omawia on metodę analizy kategoryjnej tekstu oraz sposób interpretacji uzyskanych wyników. Rozdział siódmy zawiera wyniki analizy kategoryjnej. Dzieli się on na trzy podrozdziały: pierwszy podrozdział zawiera wyniki analizy tekstów z motywem węża, drugi – wyniki analizy tekstów z motywem psa, trzeci – wyniki analizy tekstów z motywem koziorożca. Ósmy, najobszerniejszy, rozdział zawiera syntezę i interpretację uzyskanych wyników. Stanowi on próbę wyjaśnienia sensów wyobrażeń wyłonionych w toku analizy oraz próbę osadzenia tych wyobrażeń w szerszym kontekście kulturowym. Rozważania zawarte w tym rozdziale zmierzają do udzielenia odpowiedzi na postawione we wprowadzeniu pytania badawcze. Celem ostatniego rozdziału jest przedstawienie wniosków z badań, wskazanie ich ograniczeń oraz nowych pól badawczych, jakie mogą otwierać prezentowane badania. Na końcu rozprawy, po bibliografii, znajduje się aneks. Obejmuje on 13 załączników: spisy wykorzystanych w badaniach tekstów, polskie przekłady wszystkich wykorzystanych tekstów oraz materiał ikonograficzny.

Podstawy teoretyczne

Podstawy teoretyczne rozprawy stanowią: semiotyka kultury, koncepcja językowego (językowo-kulturowego) obrazu świata, a także koncepcje wyjaśniające dynamikę folkloru.

Z semiotycznej teoria kultury zaczerpnęłam rozumienie kluczowych dla badań pojęć. Przedmiotem badań semiotyki kultury są teksty. Tekstem może być dowolne zjawisko stanowiące całość uporządkowaną według określonych reguł (kod). Teksty kultury przynależące do folkloru cechuje polisystemowość i polistadialność. Pierwsza cecha sprowadza się do współwystępowania różnych kodów w obrębie jednego tekstu (Barthes, 1985), druga zaś do tego, że teksty folkloru przechowują pamięć o różnych stadiach rozwoju kulturowego (Łotman, 1999; Mielecinski, 1978). W efekcie teksty folkloru oraz utrwalony w nich obraz rzeczywistości są heterogeniczne.

Przedstawiona rozprawa czerpie również z badań nad językowym (językowo-kulturowym) obrazem świata, których celem jest rekonstrukcja obrazu świata, rozumianego jako interpretacja rzeczywistości zawarta w języku, w tekstach literatury folklorystycznej, mitach, przekonaniach, zwyczajach, rytuałach. Omawiana koncepcja zakłada więc poznawczy wymiar tekstów kultury wykorzystywanych w rekonstrukcjach obrazu świata. Szczególnie ważne z perspektywy prezentowanej rozprawy są prace nad *Słownikiem stereotypów i symboli ludowych* prowadzone przez badaczy związanych z lubelską szkołą etnolingwistyczną. Ze *Słownika* zaczerpnięto bowiem nie tylko rozumienie wyobrażeń stereotypowych, na których opiera się potoczna interpretacja świata (Bartmiński, 1996), ale przede wszystkim wykorzystaną w rozprawie metodę analizy kategoryjnej tekstu.

Materiał badawczy rozprawy w większości stanowią teksty kultury przynależące do folkloru, który w szerokim rozumieniu obejmuje ogół wiedzy o otaczającym świecie (Sims i Stephens, 2005). Wiedza ta może wyrażać się w rozmaitych formach: literaturze, języku, sztuce, wierzeniach, rytuałach, zwyczajach itd. Tym, co wyróżnia folklor od innych zjawisk kulturowych jest fakt, że proces jego tworzenia i wykonania opiera się na kulturowo przyjętych normach, skutkiem czego nie jest on w pełni dowolny. Odwołując się do kategorii semiotycznych, tekst folkloru jest tym, czym *langue* w języku, zaś jego poszczególne wykonania odpowiadają *parole* (Bogatyriew i Jakobson, 1975).

Materiał i metody badawcze

W rozprawie zostały wykorzystane różne typy danych: dane literackie, językowe oraz etnograficzne. Korpus tekstów tworzą przede wszystkim utwory literackie (bajki, legendy, podania, memoraty, pieśni nostalgiczne *dargilik*), a także przysłowia, związki frazeologiczne, relacje mieszkańców Badachschanu na temat lokalnych wierzeń, indywidualnych doświadczeń lub przekonań związanych ze zwierzętami, relacje na temat zastosowania zwierząt w praktykach leczniczych lub magicznych, opowieści o snach (w sumie 135 tekstów kultury, w których występują wąż, pies lub koziorożec). Ze względu na fakt, że teksty literackie tworzą zbiór najliczniejszy, literatura, będąca jedną z dziedzin kultury symbolicznej, została wyeksponowana w tytule rozprawy.

Wykorzystany materiał badawczy po części pochodzi z publikowanych zbiorów pamińskiego folkloru słownego (np. Rozenfeld i Ryczkova, 1990; Szakarmamadow, 1992) oraz opracowań literaturoznawczych i językoznawczych (np. Pachalina, 1975; Zarubin, 1937), a po części został zebrany podczas badań terenowych prowadzonych w Tadżykistanie w latach 2013 i 2015 oraz wśród migrantów z Badachszanu w Federacji Rosyjskiej w roku 2018. W Tadżykistanie badania przeprowadziłam w mieście Chorog (stolicy Badachszanu tadżyckiego) oraz jego okolicach, co było podyktowane między innymi moją znajomością występującego tam języka szugni, który jest najliczniej reprezentowanym językiem pamińskim. Badania terenowe prowadziłam z wykorzystaniem technik metody etnograficznej: wywiadu etnograficznego i obserwacji. Wywiady z ludnością szugnięzyczną przeprowadzałam głównie w języku szugni, incydentalnie posiłkując się językiem tadżyckim, natomiast wywiady z użytkownikami innych języków pamińskich – po tadżycku lub rosyjsku. Treści wywiadów w całości spisałam w językach oryginalnych, nagrania przetranskrybowałam, a następnie dokonałam ich przekładów na język polski.

Zbieranie materiału dotyczącego wyobrażeń na temat zwierząt wśród mieszkańców Badachszanu tadżyckiego nie należało do zadań łatwych, ponieważ wiele opowieści, przysłów, związków frazeologicznych oraz tradycyjnych praktyk, w tym praktyka opowiadania bajek, uległo zapomnieniu.

Zebrane teksty kultury poddałam analizie w oparciu o kategorie zapożyczone z *Słownika stereotypów i symboli ludowych*. Są to następujące kategorie: 1. wygląd; 2. właściwości niezwiązane z wyglądem; 3. lokalizacje; 4. działania zwierzęcia, stany, w których się znajduje i procesy, którym podlega; 5. zwierzę jako obiekt działań; 6. czynności zakazane wobec zwierzęcia; 7. przemiany: (zwierzęcia w coś innego lub czegoś innego w zwierzę); 8. przepowiednie (zwierzę jako zwiastun czegoś); 9. kolekcje (współwystępowanie z innymi przedmiotami lub postaciami na zasadzie pełnienia wspólnej funkcji); 10. ekwiwalencje (możliwość zastąpienia zwierzęcia innym przedmiotem lub postacią); 11. opozycje (występowanie zwierzęcia w relacji antagonistycznej z innymi postaciami lub przedmiotami, ambiwalentne wartościowanie); 12. zastosowanie zwierzęcia lub części jego ciała.

Wartości wydzielone w toku analizy kategoryjnej, odpowiadające wyobrażeniom na temat zwierząt, poddałam interpretacji. W pierwszej kolejności poszukiwałam ich sensów na poziomie tekstu (w odniesieniu do wartości wyłonionych dla innych kategorii), a w dalszej kolejności – w szerszym kontekście kulturowym, tj. w innych dziedzinach kultury symbolicznej, a także w codziennym doświadczeniu ludności Badachszanu tadżyckiego i ich stylu życia. Taki sposób postępowania określam jako kontekstualizowanie uzyskanych wyników. Poszukując sensów lub motywacji poszczególnych wyobrażeń w szerszym kontekście kulturowym, odwoływałam się

głównie do lokalnego systemu wierzeń, do przedmuzułmańskich wierzeń wschodnioirańskich, do mitologii irańskiej oraz do islamu.

Opisany sposób postępowania pozwolił również określić czy i w jakim stopniu poszczególne wyobrażenia są skonwencjonalizowane i ustabilizowane w procesie społecznej transmisji, tj. czy i na ile posiadają charakter systemowy. W rozprawie przyjął założenie, że o systemowości danego wyobrażenia może decydować jego powtarzalność. Im większa ilość powtórzeń, z tym większym prawdopodobieństwem można stwierdzić, że dane przedstawienie ma charakter systemowy (np. Kajfosz, 2009). Powtarzalności w pierwszej kolejności poszukiwałam na poziomie analizowanych tekstów, a następnie w szerszym kontekście kulturowym. Pozwoliło to na odkrycie powtarzalności części tych wyobrażeń, które w zebranych materiale wystąpiły tylko jeden raz, a także na zaprezentowanie wyników na tle wcześniejszych badań poruszających problematykę kulturowych wyobrażeń na temat zwierząt.

Wyniki badań

Zastosowana metoda pozwoliła stworzyć szczegółową rekonstrukcję kulturowych obrazów węża, psa i koziorożca oraz opracować inwentarz struktur formalnych i znaczeniowych, z których konstruowane są teksty z udziałem tych zwierząt.

Zrekonstruowane obrazy węża i psa są dalece zróżnicowane głównie w sferze przypisywanych tym zwierzętom właściwości oraz wartościowań odzwierciedlających postawę mieszkańców Badachschanu wobec tych zwierząt. Jak pokazują uzyskane wyniki, w oczach Pamirczyków wąż jest podły, mściwy, niebezpieczny, a równocześnie wdzięczny, opiekuńczy i dobry. Pamirskie teksty ambiwalentnie wartościują węże białe jako dobre, muzułmańskie i czarne jako złe, kafirskie. Taki sposób wartościowania znajduje uzasadnienie w lokalnym systemie wierzeń oraz symbolicznych konotacjach bieli i czerni w kulturze pamińskiej, w szczególności zaś w j. szugni. Większość działań tego zwierzęcia daje się zaklasyfikować jako szkodzące lub sprzyjające. Ponadto wszystkie przemiany w węża lub węża w inną postać wskazują na negatywny obraz tego zwierzęcia. Równolegle uzyskane wyniki wskazują na stabilność takich pozytywnych wyobrażeń jak: wąż-strażnik domu lub wodnego źródła, związek węża z lecznictwem lub wąż-donator. W wyłonionych parach opozycyjnych wąż reprezentuje na ogół negatywny człon i koreluje z takimi ideami, jak: zło, pogaństwo, profanum, śmierć i demoniczność. Równolegle najczęściej eksponowanym zastosowaniem węża w pamińskich tekstach jest zastosowanie jego jadu lub poszczególnych części jego ciała w lecznictwie, co może sugerować symboliczny związek węża z ideą życia i ozdrowienia. Wykryte podobieństwa łączące niektóre pamińskie wyobrażenia na temat węża z przedstawieniami tego zwierzęcia w mitologii irańskiej i pismach zaratusztriańskich mogą sugerować archaiczność oraz trwałość tych wyobrażeń.

Podobne zróżnicowanie cechuje zrekonstruowany obraz psa. Analizowane teksty przypisują temu zwierzęciu szereg właściwości negatywnych, m.in.: kłótność, nieczystość (rytualną i fizyczną), uległość, a także szereg właściwości pozytywnych, m.in.: czujność i wierność. Silnie eksponowana jest zarówno wizja psa jako zwierzęcia żyjącego w trudzie i pogardzanego przez człowieka, jak i strażnicza funkcja psa. Pies strzeże domów, zamków i ludzi. Strzeże przede wszystkim przed demonami. Wyobrażenie to znajduje uzasadnienie w zaratusztriańskich wierzeniach i praktykach związanych z rolą psa w rytuałach pogrzebowych. Wierzenia te mogą być podstawą również dla innych pozytywnych wyobrażeń na temat tego zwierzęcia. Z kolei wywodzące się najprawdopodobniej z islamu przekonanie o rytualnej nieczystości psa może być podstawą do innych negatywnych przedstawień. W większości wyłonionych par opozycyjnych pies reprezentuje pozytywne cechy lub idee: dobry, swój (w opozycji do demonów), uczciwy (w opozycji do chytrości kota), straż (w opozycji do zagrożenie płynącego ze strony konia). Wartym wspomnienia jest również jedyny wyłoniony w toku analizy zakaz: zakaz zabierania szczenięcia na polowanie na koziorożce, ponieważ jest on sprzeczny z lokalną praktyką, w której psy były wykorzystywane w polowaniu. Daje się on jednak uzasadnić poprzez binarną opozycję pies (profanum) – koziorożec (sacrum).

Najmniejszy stopień różnorodności cechuje wyniki uzyskane dla koziorożca, co najprawdopodobniej wynika z faktu, że jego kulturowa rola jako zwierzęcia świętego i czystego jest w Badachszanie jasno określona. Przeprowadzona analiza pokazała, że czystość koziorożca przeciwstawiana jest nieczystości człowieka, ludzkiego otoczenia oraz zwierząt udomowionych, co można interpretować jako realizację binarnych opozycji czysty – nieczysty oraz sacrum – profanum. Zdecydowanie pozytywne właściwości przypisuje się też poszczególnym częściom ciała koziorożca, np. wierzy się, że mięso koziorożca posiada właściwości lecznicze i oczyszczające – po jego zjedzeniu ciało człowieka oczyszcza się w sensie fizycznym i duchowym. Rogi koziorożca uznaje się za cenne i z tego powodu zostawia się je w lokalnych miejscach kultu. Rogom przypisuje się też właściwości apotropeiczne oraz wierzy się, że umieszczone w domu zapewnią dobrobyt, co może sugerować symboliczny związek koziorożca z płodnością i obfitością. Zdecydowanie najczęstszym tłem dla przedstawień koziorożca w pamirskich tekstach kultury jest polowanie (koziorożec jako zwierzyna łowna), co pokazuje jak ważną rolę w życiu Pamirczyków odgrywało łowiectwo. Powtarzającym się motywem analizowanych tekstów jest dobrowolne oddanie się koziorożca na użytek człowieka, czym teksty te legitymizują polowanie. Równoległe teksty eksponują zakazy związane z polowaniem na koziorożca, a także podkreślają praktyczny wymiar spożywania jego mięsa, jakim jest zaspokojenie głodu.

Wnioski

Zaprezentowana rozprawa stanowiła próbę rekonstrukcji utrwalonych w pamiirskich tekstach kultury obrazów węża, psa i koziorożca oraz próbę określenia czy i w jakim stopniu utrwalone w pamiirskich tekstach kultury wyobrażenia na temat tych zwierząt mają charakter systemowy, tzn. na ile są to wyobrażenia skonwencjonalizowane i ustabilizowane w procesie społecznej transmisji. Zastosowana metoda pozwoliła stworzyć szczegółową rekonstrukcję kulturowych obrazów wybranych zwierząt oraz opracować inwentarz struktur formalnych i znaczeniowych, z których konstruowane są teksty z udziałem tych zwierząt. Dzięki temu prezentowane badania poszerzają naukowe rozumienie tego, jak mieszkańcy Badachschanu tadżyckiego postrzegają węża, psa i koziorożca oraz jak to postrzeganie odzwierciedlają tworzone przez nich teksty kultury. Sens części wyobrażeń udało się rozszyfrować, odwołując się do takich dziedzin kultury symbolicznej Badachschanu, jak: mit, rytuał, system wierzeń, sztuka lub poszukując analogii w najbliższym sąsiedztwie geograficznym. Taki sposób postępowania pozwolił osadzić pamiirskie wyobrażenia w szerszym kontekście kulturowym i geograficznym. To zaś otwiera nowe pola badawcze w dziedzinie badań iranistycznych i porównawczych.

Znaczenia i umotywowanie części wyobrażeń rozszyfrowano, odwołując się do mitologii irańskiej i archaicznych wierzeń, do islamu oraz do zmysłowego doświadczenia. W tym sensie uzyskane wyniki są spójne z koncepcją lubelskich etnolingwistów o współistnieniu trzech ram interpretacyjnych w ludowym obrazie świata (np. Niebrzegowska-Bartmińska, 2016) oraz hipotezą E. Mioletinskiego o polistadialności folkloru. Na przykład, według proponowanych interpretacji stereotyp niebezpiecznego węża może mieć swoje źródła w obserwacji zachowania tego zwierzęcia lub w archaicznych wierzeniach irańskich, w których wąż jest utożsamiany z siłami chaosu i destrukcji. Apotropeiczna funkcja psa wywodzi się najprawdopodobniej z zaratusztriańskich wierzeń związanych z rolą tego zwierzęcia w rytuałach pogrzebowych. Natomiast przekonanie o nieczystości psa może wywodzić się z islamu. W analizowanych tekstach koziorożce są łączone z *pari*, a więc istotami nadprzyrodzonymi wywodzącymi się z mitologii irańskiej, a jednocześnie z ważnymi postaciami islamu: Abrahamem i Fatimą. Tym samym uzyskane wyniki wskazują na współwystępowanie różnych kodów w ramach folkloru, czym potwierdzają tezę J. Łotmana i R. Barthesa o polisystemowości niektórych systemów semiotycznych.

Przeprowadzone badania dały podstawy do wysunięcia hipotez o systemowym charakterze części z wyłonionych w toku analizy wyobrażeń. Do wyobrażeń najczęściej powtarzających się, a więc co do których z największym prawdopodobieństwem można stwierdzić, że posiadają charakter systemowy należą m.in.: biały wąż jako strażnik domu, wąż odwdzięczający się za okazane mu dobro oraz wąż-donator, lecznicze właściwości jadu węża, pies jako strażnik chroniący przed demonami,

klótlwość psa, pies jako zwierzę żyjące w trudzie, stereotyp szlachetnego i czystego koziorożca, wyobrażenie o oczyszczających właściwościach mięsa koziorożca oraz magicznej funkcji jego rogów.

W przyszłości należałoby sprawdzić, czy konkretne kody, np. mitologia irańska i system archaicznych wierzeń, tradycja muzułmańska, pamiński kodeks myśliwski itp., wiążą się z poszczególnymi typami danych, a więc danymi literackimi, językowymi i etnograficznymi lub z poszczególnymi gatunkami literackimi, które różnią się pod względem funkcjonalnym oraz charakteryzują się innymi sposobami ukazania fantastyki, czy też różnymi technikami modelowania rzeczywistości. Tego uzyskane wyniki nie są w stanie nam powiedzieć, ponieważ prezentowane badania w ograniczonym stopniu biorą pod uwagę różnice między poszczególnymi typami danych i konkretnymi gatunkami.

Wreszcie uzyskane wyniki w większości nie są w stanie nam powiedzieć, na ile wyłonione w badaniach wyobrażenia na temat zwierząt są aktualne. Istnieją przesłanki pozwalające twierdzić, że przynajmniej część z nich uległa transformacjom lub zapomnieniu, np. większość materiału badawczego pochodzącego z archiwum własnego została zebrana od informatorów w średnim i podeszłym wieku. W przyszłości warto byłoby sprawdzić, na przykład stosując metodę badań ankietowych z uwzględnieniem różnicy wieku respondentów, na ile opisane w rozprawie wyobrażenia są nadal aktualne, a jeśli są, to jakim transformacjom podlegają. Można bowiem przyjąć, że zachodzące w Badachszenie zmiany, by wspomnieć jedynie zmiany klimatyczne, modernizację, rozwój mass mediów i migrację zarobkową do Federacji Rosyjskiej, nie pozostają bez wpływu na sposób, w jaki jego mieszkańcy postrzegają świat przyrody.

Wybrana literatura

Barthes, R. (1985) *L'Aventure sémiologique*. Paris: Éditions du Seuil.

Bartmiński, J. (1996) „O «Słowniku stereotypów i symboli ludowych»”, w: Bartmiński, J. (red.) *Słownik stereotypów i symboli ludowych*. T. 1, z. 1., Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 9-34.

Bogatyriew P. i Jakobson R. (1975) „Folklor jako swoista forma twórczości”, tłum. F. Wayda, w: Bogatyriew, P. *Semiotyka kultury ludowej*, R. Mayenowa (wstęp, wybór i opracowanie). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, s. 168-182.

Bołdyriew, A.N. (1976) „Priedisłowije”, w: Bołdyriew, A.N. (otw. ried.). *Skazki narodow Pamira*. Moskwa: Nauka, s. 5-20.

Kajfosz, J. (2009) *Magia w potocznej narracji*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

- Litwinskij, B.A. (1981) „Siemantika driewnych wierowanij i obriadow pamircew (1)”, w: Litwinskij B.A. (ried.) *Sriedniaja Azija i jejo sosiedi w drewnosti i sriedniewiekowie (isstorija i kultura)*. Moskwa: Nauka, s. 90-121.
- Łotman J. (1999) *Kultura i eksplozja*, tłum. B. Żyłko, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Mieletinski, E.M. (1978) „Porównawcza typologia folkloru (historyczna i strukturalna)”, tłum. A. Prus-Bogusławski, *Teksty. Teoria literatury, krytyka, interpretacja*, 5(41), s. 105-118.
- Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2016) „W najwyższe góry bije piorun z chmury. Trzy modele pioruna w polskim ludowym obrazie świata”, *Konteksty. Polska Sztuka Ludowa*, 314(3-4), s. 473-482.
- Pachalina, T.N. (1975) *Wachanski jazyk*. Moskwa: Nauka.
- Qurbonchonowa, N.M. (2004) *Asotir wa riwojatho (dar bora-i hajwonot-u parrandagon) (Mity i legendy [na temat zwierząt i ptaków])*. Duszanbe: Nodir.
- Qurbonchonowa, N.M. (2011) *Ustura-i dżonwaron dar folklor-i Badachszon (Mity na temat zwierząt w folklorze Badachszanu)*. Duszanbe: Donisz.
- Rizwonszojewa, G.N. (2011) *Afsonaho-i sehromez-i Badachszon (Baśnie magiczne Badachszanu)*. Duszanbe: Donisz.
- Rozenfeld, A.Z. i Ryczkowa, N.P. (sostaw i pieriewod) (1990) *Skazki i liegendy gornych tadżykow*. Moskwa: Nauka.
- Sims, M. i Stephens, M. (2011) *Living folklore: An introduction to the study of people and their traditions*. Logan: Utah State University Press.
- Sniesarijew, G.P. i Basilow, W.N. (ried.) *Domusulmanskije wierowanija i obriady w Sriedniej Azii*. Moskwa: Nauka, s. 5-94.
- Szakarmamadow, N. (zer-i nazar-i) (1992) *Folklor-i mardum-i Pomir (Folklor ludności Pamiru)*. T. I. Duszanbe: Donisz.
- Wasilcow, K.S. (2014) „Obraz gornogo kozła (nachczira) w mifologii i religioznych przedstawienijach gorcow Zapadnego Pamira”, w: Rodinow, M.A. (ried.) *Biestiarij III. Zoomorfizmy w tradycyonom uniwersumie. Sbornik statiej*. Sankt-Pietiersburg: Izdatielstwo MAE, RAN, s. 152-169.
- Zarubin, I.I. (1937) *Bartangskije i ruszanskije tieksty i słowar'*. Moskwa-Leningrad: Izdatielstwo Akademii nauk SSSR.